

KONOK PÉTER

Volt-e, lehet-e az első világháborúnak „baloldali emlékezete”?

Sajátos történetpolitikai vita bontakozott ki a brit sajtóban és közéletben az első világháború kitörésének centenáriumával kapcsolatban. A konzervatív kormány oktatási minisztere, Michael Gove hevesen kikelt a „balos történészek” ellen, akik kétségbe vonják, hogy a háború oka kizárólag a német militarizmus volt.¹ Belerondítanak, úgymond, a brit hősiesség és hazafiasság eszményeibe, és eszméiket olyan defetista, kártekonny és hazafiatlan filmekkel népszerűsítik, mint a Rowan Atkinson fémjelezte *Fekete Vipera* sorozat utolsó évada, vagy a Richard Attenborough-rendezte *Oh, What a Lovely War* (az előbbit amúgy 1989-ben, az utóbbit pedig 1969-ben forgatták). A kibontakozó vitákban rengetegen megszólaltak – és bár a történészek túlnyomó része ostobaságnak, történelmietlen és veszélyes frázispuffogatásnak minősítette Gove véleményét, a kérdés mégis felmerült: jogosult-e egy baloldali, defetista, a háború értelmetlenségét, bűnös voltát állító, hősiességét megkérdőjelező narratíva? A legutóbbi időkig egyfajta konszenzus uralkodott róla, hogy természetesen igen, sőt ez a leginkább

¹ Michael Gove álláspontja 2014. január 2-án jelent meg a konzervatív *Daily Mail*-ben. Gove általában véve „balos történészekről” beszél, de alapjában a német történelemre szakosodott Richard Evans munkásságát kritizálja (aki mellesleg a Brit Birodalom lovagja címet is viseli). Lásd *Why does the Left insist on belittling true British heroes? MICHAEL GOVE asks damning question as the anniversary of the First World War approaches. The Daily Mail*, 2014. január 2.; valamint Evans válaszáat: Richard J. EVANS: Michael Gove shows his ignorance of history – again. *The Guardian*, 2014. január 6.

vállalható, humanista, felvilágosult viszonyulás, és rendes ember nem lődözi le felebarátait. Ma ez már nem ennyire egyértelmű, és nem csupán Nagy-Britanniában.

De vajon valóban kitüntetően, politikai értelemben is „baloldali” lenne ez az olvasat? Hogyan, milyen hatásokra reagálva konstruálódott a baloldal első világháborús politikai emlékezete? Tehetünk-e automatikusan egyenlőségjelet a háborúellenesség és a baloldaliság közé, vagy volt-e, van-e sajátosan baloldali háborúellenesség?

A szervezett munkásmozgalom egyik legfontosabb célja, különösen a huszadik század eleje óta, a háborúk megakadályozása volt. Ebben a kérdésben, elméletben legalábbis, szinte valamennyi irányzat egyetértett, a forradalmi utat elképzelők éppúgy, mint a reformisták, az anarchisták és a szocialisták. Tulajdonképpen annak idején a II. Internacionálé legfontosabb, legemlékezetesebb vitái is éppen a háború kérdéseiben folytak.² Ám 1914-ben – az 1912-es bázeli nyilatkozaton alapuló optimista várakozásokra rációfalva – bekövetkezett az, amit általában a szociáldemokraták „pálfordulásaként” vagy éppen „árulásaként” szokás értékelni.³ Bár a néhány évvel korábban elhangzott hangzatos békenyilatkozatok és felhívások, az Internacionálé harciasan pacifista kiáltványai után az ember hajlamos elfogadni legalábbis a „fordulat” szó használatát, mégis úgy tűnik, hogy nem elsődlegesen a szociáldemokrata vezetők és ideológusok „árulásáról” volt itt szó (ahogyan azt konkrét politikai,

² Lásd pl. JEMNITZ János: *A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911–1914)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966., illetve JEMNITZ János–PETÓ Andrea (szerk.): *A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek 1889–1912*. Kossuth Könyvkiadó, 1989.

³ „Amikor a német szociáldemokrácia 1914-ben kapitulált a császár előtt, és megszavazta a hadihiteleket, ezt az egész világ proletariátusa a szocializmus szégyenteljes elárulásának tekintette. Egészen addig egyértelmű vezérelv volt a szocialisták között, hogy bojkottálják a katonai jellegű előterjesztéseket a parlamentekben. A hadihitelek ügyében is biztosra lehetett venni, hogy a szocialisták a kialakult gyakorlatnak megfelelően fognak cselekedni. Ezért, amikor a szocialisták megszavazták a hadihiteleket, feladták addigi bevett taktikájukat és elárulták elveiket.” (OTTO RÜHLE: *Melyik oldalra álljunk?* (1940) http://www.tarfor.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=214:melyik-oldalra-alljunk&catid=14:egyvetemes&Itemid=32 (Utolsó hozzáférés: 2015. január 5.)

teleologikus és egyben moralizáló felhanggal utóbb a marxista-leninista történetírás értelmezte), hanem ellenkezőleg: saját szavaik által hipnotizálva éppen ők voltak azok, akik nem mérték fel helyesen, milyen hangulat is uralkodik valójában a munkások között.

Beverly J. Silver, a korszak munkásmozgalmainak jeles amerikai kutatója így ír: „E. H. Carr azt állította, hogy az első világháború előestéjére bizonyos mértékig már megvalósult az európai munkásosztályok betagozódása az osztályközi nemzeti projectekbe. A tizenkilencedik században, írta Carr, mikor »a nemzet még a középosztályhoz kötődött, és a munkásoknak nem volt hazájuk«, a szocializmus »nemzetköziként« jelent meg. Ám »az 1914-es válság reflektorként világított rá«, hogy a dolgok drámai mértékben megváltoztak. A »munkástömegek ösztönösen tudták, hogy kenyerük melyik oldala vajjas« – mármint hogy saját államuk oldalán a helyük.”⁴

Carr egyenesen ezt írja: „A háború első éveiben lényegében nem létezett dezertálás; a munkásmozgalmi és szocialista agitáció pedig éppen a hadviselő országokban csökkent a legnagyobb mértékben.”⁵

Még ha ezt a véleményt talán túlzásnak tekinthetjük is – 1914 végétől már egyre több forrás szól a dezertálásokról, a lövészárok-barátkozásokról, ideértve a híres karácsonyi spontán tüzszünetet is –, Silver meggyőző adatai valóban azt mutatják, hogy az első világháború kitörésének előestéjén még magasra ívelő társadalmi elégedetlenség a háború kitörésekor hirtelen meghökkenítő mértékben visszaesett. Ez nem elsősorban az állami elnyomással magyarázható, hanem éppen azzal, hogy a munkástömegek minden várakozás ellenére nagymértékben mobilizálhatóak voltak az „össz nemzetinek” kikiáltott célok mellett. Kiderült, milyen vékony is az internacionalizmus máza a munkásmozgalmon (és tágabb értelemben milyen vékony a civilizáció és a felvilágosodás pozitivistá máza a nyugati kultúrán). „Nem ismerem többé pártokat! Csak németeket ismer-

⁴ Beverly J. SILVER: „Munkásmozgalom, háború és világpolitika: Mai folyamatok világtörténelmi perspektívában”. *Egyenlítő*, 2004/2. 37.

⁵ E. H. CARR: *Nationalism and After*. Macmillan, London, 1945. 204.

rekl” – mennydörögte II. Vilmos császár a Birodalmi Gyűlés előtt 1914. augusztus 4-én, mikor az összes párt – köztük néhány tartózkodással és két ellenszavazattal a szociáldemokrata képviselők⁶ – megszavazták a hadihiteleket. Az osztályharcot felváltotta a *Burgfrieden*, a *l’union sacrée*, az intézményesített osztálybéke. Természetesen a „nemzeti célokat” a munkásság számára minden esetben valamiféle progresszív, már-már felszabadító lózunggal elegyítették: a harc, úgymond, az orosz kancsukauralom vagy éppen a porosz kaszárnnyavilág ellen folyik, a szabadság védelmében. A nagyvárosi pályaudvarokon és a falusi vasútállomásokon a felvirágozott vagonokból zengett a „Megállj, megállj, kutya Szerbia!” helyileg aktuális változata, és szinte mindenki biztos volt benne, hogy karácsonyra otthon lesz. Az általános eufóriában elsikkadt azon kevesek hangja, akik – a proletár internacionalizmus, a keresztényi szeretet, a felvilágosult humanizmus vagy akár a józan ész nevében – óvatosságra intettek.

Elmaradt a munkásság nagy, nemzetközi fellépése a háborúval szemben, sőt a helyzet a visszájára fordult. Néhány kivételtől, így pl. Jean Jaurès bátor, végül egyenesen öngyilkosságnak bizonyuló kiállításától eltekintve a szociáldemokrata pártok a honvédelem ügye mellé álltak: Ahol bejutottak a parlamentbe, képviselőik – néhány fontos, de inkább szimbólumértékű kivétellel – megszavazták a hadihiteleket és a háborút. Éppen az internacionalizmus feladása, és az adott ország, sőt „Haza” (*Vaterland*, *Patrie*, *Rogyina* stb.) imperialista céljainak elfogadása, hovatovább propagálása tette nyilvánvalóvá, hogy a szociáldemokrácia mekkorát változott. Igen jellemző a korábban baloldali szocialistának számító német képviselő, Konrad Haenisch visszaemlékezése: „...a tüzes békefelhívásokon még meg sem száradt a tinta, a levegőt még áthatották a munkásvezérek háborúellenes beszédei, mikor a pillanat szörnyű kö-

⁶ A Reichstagban pl. már körvonalazódott a szociáldemokrácián belül a háború alatt kialakuló végső szakadás: a hadihiteleket először az SPD két képviselője, Karl Liebknecht és Otto Rühle utasította el; Liebknecht Németország Kommunista Pártjának (KPD) egyik alapítója lett, míg Rühle a tanácskommunista irányzat egyik legfontosabb ideológusa.

vetelése ugyanezeket a tollakat és ugyanezeket a szónokokat arra kényszerítette, hogy nem kevésbé tüzes szavakkal harcba hívjanak a keletről ránk zúduló vad cári hordák ellen... A félelem, hogy nem árulod-e el magadat és ügyedet? Érezhetsz-e úgy, ahogyan azt a szíved diktálja? ...amíg végül – és soha nem felejttem el ezt a napot és órát – a szörnyű feszültség feloldódott, amíg végül mertünk azokká lenni, amik voltunk, amíg végül az elvek és megcsontosodott elméletek ellenére egy negyedszázad óta először teljes szívvel, tiszta lelkiismerettel és az árulás érzete nélkül együtt énekelhettük a mindent elsőprő éneket: *Deutschland, Deutschland über alles.*⁷

Bizonyos értelemben az első világháború európai, sőt az akkori politikai világtérképet tekintve lényegében globális léptékű kudarc volt a munkásmozgalom, a baloldal számára. A világégést az egyes nemzeti narratívák egyrészt a győzelem-verseg kettősségében értelmezték, másrészt pedig a hősiesség és a hazaszeretet, az önfeláldozás és az államrezon iránti elhivatottság keretei között ragadták meg. A baloldal hajlamos volt – és logikusan mindmáig hajlamos – egy általánosabb keretben, a klasszikus kapitalizmus történelmi kudarcaként, válságjelenségeként vagy olyan immanens vonásaként tekinteni a háborúra, amely éppen elkerülhetetlenségével demonstrálta a kapitalizmus valódi tarthatatlanságát. A háború sajátosan baloldali emlékezete leginkább ezek körül a felismerések körül kristályosodott ki. A hősiesség így hiábavaló véráldozattá konvertálódik, attól függetlenül, hogy az adott ország (az adott „Haza”) melyik oldalon állt. Ahogy Bertolt Brecht írta *Német háborús káté* című, 1933-as versében:

*A háború, mely jön,
Nem az első. Előtte
Is voltak már háborúk.
Mikor a legutóbbi véget ért,
Volt győztes és legyőzött.
A legyőzöttnél éhezett*

⁷ Konrad HAENISCH: *Die deutsche Sozialdemokratie im und nach dem Weltkrieg.* Berlin, 1916. Idézi JEMNITZ János: *A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben.* Akadémiai Kiadó, 1975. 21–22.

*Az egyszerű nép. A győztesnél is
Éhezett az egyszerű nép.*⁸

A munkásmozgalom legnagyobb szelete, a szociáldemokrácia az első világháború kezdetével egyszer s mindenkorra kilépett a maga klasszikus-osztályharcos *boldog békeidejéből* (amely persze igencsak harcias volt), és belépett a *modern nagypolitika* porondjára. Bár a bernsteini fordulat már régen bekövetkezett a szociáldemokráciában, valódi jelentése tulajdonképpen csak az első világháború után, és a szociáldemokrácia nagy szkizmáját, a kommunista mozgalom kiszakadását követően kezdett el tudatosodni és egyben realizálódni. A forradalom, amely addig csupán elnapolódni látszott, lassanként kikopott a *mainstream* munkásmozgalom távlati terveiből is, vagy éppen egy „történelmi jövőbe” vetített túlvilág képét öltötte, amelyhez az államkapitalista „szocializmus” folyamatos építésén és védelmén keresztül vezet a rögzös, de végső soron dicsőséges út. Az első világháború fontos etap volt ebben a tekintetben. Emlékezete így – nem meglepő – egyben az adott baloldalak önképének is sajátos rögzítése – első világháborús kosztümökbe öltöztetett önreflexió.

A két világháború közötti időszak magyarországi baloldalain – legyenek azok közvetlen politikai terek vagy komplementer politikai terek, olyan szabadidős és kulturális tevékenységek, amelyek különösen alkalmasak voltak egyfajta alternatív emlékezet és emlékezetpolitika megkonstruálására – az első világháború konkrét emlékezete általában önmagán túli, kitüntetett emlékezetek hordozójaként működik. Ezek tárgya részben megegyezik a hivatalos közpolitikáéval: Trianon, a háború következményei, a nemzetiségi kérdésre adandó válaszok, a nemzeti trauma problematikája. Természetesen az előjelek sokszor eltérőek, de akár a szociáldemokráciát, akár a kommunista mozgalmat tekintjük, egyértelműen látható: nem igaz a korszak közpolitikájában (és manapság ismét) folyamatosan súlykolt vélemény, amely szerint a baloldal *en bloc* „nemzetietlen” lett volna a tekintetben, hogy – a bevett illyési fordulattal élve – nem fájt volna neki Trianon.

⁸ Hajnal Gábor fordítása.

Fájt! Természetesen máshogy, sokszor máshol; a baloldalak másutt látták a felelősöket, és teljesen mást gondoltak megoldásnak. Abban viszont, hogy maga a probléma nem csupán múltbéli trauma, lezárult sorscsapás, hanem átgondolandó, a történelmi lehetőségeknek megfelelően kezelendő valami, lényegében a magyarországi baloldal egésze egyetértett.

A szociáldemokrácia a wilsoni demokratikus elvek egyfajta újragondolásában látta a megoldást; a Szocialista Munkásinternacionálé (amely magát a II. Internacionálé szerves folytatásának tekintette, bár kétségtelen, hogy a két világháború közötti időszak a különféle, magukat egyedül autentikusnak tekintő Internacionálék elképesztő burjánzását hozta) lényegében ezek között a keretek között gondolkodott.

A kommunisták a wilsoni alapvetés helyébe a népek önrendelkezésének lenini téziseit állították, amelyet elvileg a Komintern is képviselt. A KMP 1924-ben, tehát az első világháború kitörésének 10. évfordulóján, a Komintern ekkor tartott V. kongresszusának szellemében – úgy foglalt állást, hogy a párt „az ország egész lakosságát érintő nemzeti kérdésnek a ... munkásság osztályharcával való összekapcsolásában látja a helyes forradalmi utat”.⁹ Mindehhez a párt 1925. évi I. kongresszusán az az elképzelés járult, hogy a nemzetek önrendelkezésének nem kis nemzetállamok, hanem – Kun Béla szavaival – „szabad egyesülés alapján nagyobb állami egységek” formájában kell megvalósulnia.¹⁰ A KMP egyfajta dunai konföderációt propagált, pontosabban egy Duna menti Tanácsköztársaságot. A kisantant országok kommunista pártjai, amelyek több okból is tartottak az újabb magyar szupremácia-törekvésektől, és gyökereik sokszor közösek voltak az egy évtizeddel korábbi nemzeti mozgalmakkal, ezt a jelszót nem tették magukévá.

Tény azonban, hogy – minden ellentétes állítással szemben – mind az MSZDP, mind pedig a KMP mindvégig elutasította az „imperialista rablóbékének” titulált trianoni szerződést. Sőt, az

⁹ A KMP nemzetközi feladatairól. Tézisek. Idézi Kővágó László: A kommunista párt és Trianon. *História*, 1981/2. 11.

¹⁰ A kongresszus iratanyagát lásd KUKK Györgyné, SZABÓ Ágnes, IMRE Magda (szerk.): *A KMP első kongresszusa*. Kossuth Könyvkiadó, 1975.

MSZDP már 1915-től olyan békét követelt, amely az adott államkeretek között rendezte a problémát. Bizonyos mértékig még az ország hadba lépésének magyar szociáldemokrata támogatása is annak tudható be, hogy – amint azt Garami Ernő megfogalmazta – „A nemzetiségi kérdésnek az a megoldása, amelyet az antant győzelme jelentene, vagyis a nemzetiségi vidékek leamputálása Magyarország és Ausztria testéről, nem jelenti a kérdésnek szocialista szellemben való megoldását.”¹¹

A hivatalos revíziós politikától természetesen mindkét párt elhatárolódott. A szociáldemokraták mindvégig békés, önkéntes revíziót követeltek, amely nem kis részben Magyarország demokratizálódásának is függvénye. A kommunisták pedig forradalmi revíziót üdvözöltek volna, és az 1930-as évek első felétől egyre inkább a Szovjetunió elleni nemzetközi szövetségés egyik aspektusaként értékelték a magyar revíziós törekvéseket is. „Mi azt állítjuk – írta Révai József 1938-ban –, 1. hogy a trianoni igazságtalanság fő bűnösei a Tisza István, majd Bethlen és Horthy által vezetett magyar uralkodó osztály és a Vilmos császár által vezetett német imperializmus voltak; 2. hogy Trianon jelenlegi revíziójának fő haszonélvezői a Horthy és Imrédy által vezetett magyar uralkodó osztály és a Hitler által vezetett új német imperializmus. Mindkét esetben az igazi vesztes Magyarország és a magyar nép.”¹²

A másik, a baloldal számára kiemelt emlékezet szintén az első világháború következményeire összpontosított, nevezetesen arra, hogy a háború vége átnőtt a különféle forradalmakba, nemzetközi forradalmi hullámot generált, amiből Magyarország is alaposan kivette a részét. E forradalmak megítélése eltérő volt ugyan – a szociáldemokrácia sokkal óvatosabban közelített a kérdéshez, így például Buchinger Manó többször átírt és újragondolt visszaemlékezéseiben¹³ egyenesen sorcsapásként ábrázolta azokat –, de a tágan vett magyarországi baloldal szá-

¹¹ Garami idézi KENDE János: Az MSZDP és Trianon. *História*, 1990/3. 43.

¹² ROZGONYI Endre (Révai József): A trianoni revízió kérdése. *Szabad Szó*, 1938. november 5.

¹³ BUCHINGER Manó: *Küzdelem a szocializmusért*. I–II. k. Népszava Kiadó, Budapest, 1946–1947.

mára az első világháború témája leginkább a forradalmak kontextusában merült fel. Ehhez is illeszkedett a „szociáldemokrácia történelmi árulásának”, a „II. Internacionálé történelmi kudarcának” narratívája, amit korábban már érintettem. A KMP véleményét a szociálfasizmus-koncepció szellemében persze alapvetően ez uralta – hogy azután 1934-ben, a népfrontpolitika némileg váratlan fordulatával, ez az aspektus megszelídüljön, s úgymond, a múlt hibáinak felhánytorgatása átadja helyét a jövő politikailag konstruktív alakításának.

Ebből a szempontból fontos, hogy a nemzetközi és a magyar szociáldemokrácia számára az első világháború egy hosszú politikai-szervezeti fejlődési folyamat töréspontját jelentette, amely kitüntetett jelentőségű, de mégis csupán epizód. A kommunista mozgalom szempontjából viszont a háborúból (illetve praktikusán a háború elutasításából és következményeiből) következő forradalmak egyben a mozgalmi történelem valódi origóját, a kommunista időszámítás kezdetét jelentették (amihez képest minden korábbi személy és esemény előtörténet). Míg a szociáldemokrácia több szempontból is történelmi kudarcként értékelte a forradalmakat (és így visszamenőleg, egy fordított kauzalitásban végső soron saját szerepét is), addig a kommunisták szemében a forradalom saját mozgalmuk kialakulását jelentette. Sőt, számukra globális léptékben, illetve történelmi perspektívában kétségtelen győzelemként jelent meg Szovjet-Oroszország, majd a Szovjetunió létrejötte.

Maga az első világháború az értelmetlen véráldozatok, a kapitalista barbárság szinonimájává vált. Ebben az értelemben a hivatalosan hősöknek tekintett áldozatok és a valódi hősök azok, akik szembeszálltak e barbársággal: a háborút ellenzők, a dezertőrök, a forradalmárokká avanzsáló kiszolgáltatottak. Elég két fontos irodalmi művet megemlíteni, amelyek hatással voltak a két háború között a baloldali háborús emlékezetre. Az egyik Zalka Máté *Doberdó* című, saját háborús tapasztalatain alapuló, meglehetősen naturalisztikus, a háború embertelen mechanizmusát központba állító regénye (1936-ban jelent meg Moszkvában, sok példánya jutott el Magyarországra); a másik Hasek *Svejkje*, amely Karikás Frigyes fordításában 1930-ban

jelent meg Párizsban, Barbusse lapjának, a *Le Monde*-nak a kiadásában, de Károlyi Mihály pénzén. Egyik sem volt afféle heroizáló, nemzeti indíttatású munka.

Jellemző, hogy a világháború miként került terítékre az évfordulók alkalmával.

1924-ben a kommunisták számára a legfontosabb a Komintern júliusban ülésező V. kongresszusa volt, és a hozzá kapcsolódó rendezvénysorozat. Akkor hirdették meg a különféle kommunista- és munkáspártok „bolsevizálásának” politikáját; ennek megfelelően élesedett a szociáldemokráciával szembeni hang, és az illegális kommunista sajtóban is ez határozta meg az amúgy nem túl gyakori világháborús tematikát. Ugyanakkor az első világháború megemlékezésével párhuzamosan a fasiszmus elleni harc szükségessége is egyre gyakrabban felbukkant (júniusban gyilkolták meg az olasz fasiszták Matteottit, és ez ekkor még óriási nemzetközi felháborodást okozott). Vagyis az első világháború emléke egyértelműen a háborúellenesség univerzális leckéjeként jelent meg.

A nemzetközi szociáldemokrata mozgalom ugyanakkor hagyományos, „harcosan pacifista” megemlékezést tartott, alaposan eltérve a szociáldemokrácia 1914-es felfogásától. A háború kitörésének napjára időzítve jelent meg a *Népszava* „Soha többé” című vezércikke, benne a „szociáldemokrata hadirokkantak, özvegyek és árvák”, a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség, a Szocialista Munkásinternacionálé, és az Ifjúsági Internacionálé háborúellenes felhívásával. Augusztus 13-án pedig az MSZDP Stromfeld Aurél, Vándor Pál és Rónai Aladár beszédeivel Jaurès-emlékünnepelet tartott – bár Jaurès-t a szociáldemokraták annak idején hevesen bírálták harcos pacifizmusa miatt. Szimbolikusan is értelmezhető, noha nyilván csak véletlen egybeesés az, hogy 1924. június 28-án, a trónörökös elleni merénylet évfordulóján döntött az MSZDP vezetőségi ülése úgy, hogy megszünteti a párt német nyelvű lapját, a *Volksstimmet*.

1934-ben a 20. évfordulóra már jóval riasztóbb körülmények között került sor. Időközben kirobbant és még tartott a nagy gazdasági világválság. 1933 elején Hitler hatalomra került Németországban, 1934. június 30-án (csupán két nap-

pal a szarajevói merénylet 20. évfordulója után) sor került a hosszú kések éjszakájára is, ami szintén nem ígért túl sok jót. Megindult ugyanakkor az a közeledés, amelyből a Komintern VII. kongresszusa által szentesített és a népfront francia, majd spanyolországi győzelmét eredményező politika lett. Így a Szocialista Munkás-internacionálé júniusban, Matteotti meggyilkolásának 10., és a világháború kitörésének 20. évfordulóján a fasizmus előretörése elleni harcra szólította fel a világ munkásságát. Álláspontja szerint az előző világegés példája is azt mutatta, hogy össze kell fogni a meglévő szabadság védelmében. Két héttel később válaszul a német, a francia, a brit és a lengyel kommunista párt központi bizottsága (a világháború kitörésének 20. évfordulójának apropóján) arra hívta fel a világ szociáldemokrata pártjait és a szervezett munkásokat, hogy „a kommunista pártokkal együtt hozzák létre a munkásosztály egységét, és támogassák a Szovjetunió következetes fellépését békéért”. A *Korunk* júniusi számában Kovács Károly terjedelmes esszéiben reagált az évfordulóra. Jellemző, hogy a *Háború és pacifizmus* címet viselő írásban magát az első világháborút a szerző alig érinti; hosszú oldalakon sorol azonban váteszi ihletettségu és megdöbentő pontosságú képeket az eljövendő második világháború technológiájáról, kiterjedéséről, gépesített barbárságáról. Végül – nem meglepő módon – arra a következtetésre jut: „A helyes és haladó háborúellenes felfogás ismérve az, hogy a szerkezet azon pontjai ellen irányítja harcát, amelyek a háborúkat elkerülhetetlenül kitermelik, és ezeket az okokat igyekszik az emberi kultúra egész jövő fejlődése érdekében megszüntetni.”¹⁴ Két hónap múlva Molotov és Ribbentrop aláírta a szovjet–német paktumot, amire akkor még nem sokan számítottak. Hamarosan minden a küszöbönálló második világháborúról szólt. Az illegális kommunista párt mögött is egy alaposan megváltozott, a nagy terror időszakát élő Szovjetunió állt. Áprilisban letette a fegyvert a Spanyol Köztársaság, s elbukott a nemzetközi baloldal utolsó nagy kísérlete, hogy megvédje és a gyakorlatba ültesse át elveit. Az előző világháború tanulsá-

¹⁴ KOVÁCS KÁROLY: Háború és pacifizmus. *Korunk*, 1934. június. 439.

ga, emlékezete ebben a történelmi pillanatban annyit jelentett, hogy a magyarországi baloldal kétségbeesetten követelte: az ország maradjon kívül a kibontakozó konfliktuson.

Az első világháború emlékezete végképp feloldódott, eltűnt a második világháború fenyegetésében. Valahogy úgy, ahogy a brit oktatási miniszter által kárhóztatott *Fekete Vipera* záróepizódjának utolsó képkockáin Vipera, Bauldrick és bajtársaik a tehetségtelen, érzéketlen és egoista Melchett tábornok (nevezzük valódi nevén: Douglas Haig) parancsára az ellenséges pergőtűzbe rohanva egy ostoba, „mindig téves csatatéren”¹⁵ megkopott emlékként merevednek bele a fekete-fehér nemlétbé.

¹⁵ Lásd Domonkos István *Kormányeltörésben* című versét (1971): „mi meghalni mindnyájan / úgyis téves csatatéren”.